

Poznański, Karol

"Studia nad historią szkolnictwa elementarnego w ówiodach kieleckim i olkuskim województwa krakowskiego (1816-1862)", Antoni Artymiak, Wrocław 1964 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 9, 199-201

1966

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

sprawozdania instytucji), zwiększają załączone do niej zwięzłe noty biograficzne, dotyczące najwybitniejszych jego przedstawicieli, wśród których obok lekarzy znajdujemy popularnych pedagogów i psychologów ówczesnego okresu.

Bella Sandler

Antoni Artymiak, *STUDIA NAD HISTORIĄ SZKOLNICTWA ELEMENTARNEGO W OBWODACH KIELECKIM I OLKUSKIM WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO (1816—1862)*.

Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław 1964, s. 232.

Książka Antoniego Artymiaka, poświęcona dziejom szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim w obwodzie kieleckim i olkuskim, oparta na szczegółowych materiałach archiwalnych, stanowi poważny przyczynek do badań nad oświatą ludu w Polsce w XIX w. Chronologicznie obejmuje ona niespełna pięćdziesięciolecie, w czasie którego poważnym przeobrażeniom ulegała nie tylko struktura organizacyjna szkolnictwa elementarnego, lecz również zmieniała się jej funkcja społeczna, w zależności od siły oddziaływania na nią żywiołów postępowych lub zachowawczych czy wstecznych. Przemiany te w książce Artymiaka zarysowały się bardzo silnie.

Książka podzielona została na dwie części. Pierwsza obejmuje okres od wprowadzenia w Królestwie Polskim w 1816 r. nowego podziału administracyjnego i utworzenia w obrębie województwa krakowskiego obwodu kieleckiego i olkuskiego do upadku powstania listopadowego, a część druga — okres międzypowstaniowy. Wstęp i dwa pierwsze rozdziały stanowią wprowadzenie do dziejów szkolnictwa elementarnego w obwodzie kieleckim i olkuskim. We wstępie autor przedstawił główne założenia podziału administracyjnego Królestwa Polskiego z 1816 r., podał granice obwodu kieleckiego i olkuskiego oraz nakreślił panującą w nich sytuację społeczno-ekonomiczną, porównując ją z pozostałymi rejonami kraju. W rozdziale pierwszym scharakteryzował materiały źródłowe, na których została oparta praca, a w drugim zawarł ogólne informacje o działalności władz oświatowych na polu szkolnictwa elementarnego w dobie Księstwa Warszawskiego i podał kilka szczegółów o stanie niektórych szkół w powiecie kieleckim, jędrzejewskim, olkuskim, pilickim i lelowskim, z których w 1816 r. utworzone zostały obwody kielecki i olkuski.

Dalsze trzy rozdziały poświęcił autor losom oświaty początkowej w latach 1817—1821. Przedstawił w nich bardzo szeroki wachlarz zagadnień. Omówił rozporządzenia i odezwy Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zmierzające do rozbudowy i umocnienia bytu materialnego szkół elementarnych, działalność organizatorów w zakładaniu nowych placówek oświatowych, sytuację materialną szkół miejskich i wiejskich w dobrach rządowych i prywatnych, sprawę tworzenia szkół ewangelickich i żydowskich. Scharakteryzował też sylwetki niektórych nauczycieli elementarnych, sposób ich rekrutacji, kwalifikacje zawodowe, pozycję społeczną i warunki pracy, programy, metody i wyniki nauczania, pomoce szkolne, a wreszcie postawę rodziców wobec szkoły i nauczyciela, rolę do-

zoru szkolnego oraz stosunek miejscowych władz administracyjnych do szkolnictwa elementarnego.

Rozdział ostatni, zamykający część pierwszą pracy, obejmuje lata 1822—1831. Autor przedstawił w nim niedolę miast i wsi obwodu kieleckiego i olkuskiego i jej wpływ na sytuację materialną szkół elementarnych, stosunek chłopów i mieszczan oraz dziedziców i dzierżawców do oświaty ludu, a wreszcie skutki dekretu namiestnika Zajączka z 1821 r., uwalniającego chłopów od obowiązku płacenia składki szkolnej. Do rozdziału tego załączył tablicę, w której podał czynniki podtrzymujące rozwój bądź powodujące upadek szkół elementarnych w latach 1817—1831.

W części drugiej, w rozdziale pierwszym, autor przedstawił zmiany w organizacji władz oświatowych Królestwa Polskiego i niektóre przejawy polityki oświatowej caratu po upadku powstania listopadowego, kreśląc na tym tle działalność szkół elementarnych do 1834 r. W rozdziale drugim omówił ważniejsze zarządzenia, wprowadzające do szkolnictwa elementarnego zmiany organizacyjne i programowe, nową *Instrukcję dla nauczycieli* oraz sytuację w szkolnictwie wymienionych wyżej obwodów w latach 1834—1839. W rozdziale następnym dał szczegółową charakterystykę położenia szkolnictwa elementarnego w latach czterdziestych, wreszcie w ostatnich dwóch rozdziałach, poświęconych losom szkolnictwa elementarnego do r. 1862, tj. do reformy szkolnej Wielopolskiego, autor, opierając się na licznych przykładach, przedstawił skutki ukazu carskiego z 1851 r. i następstwa obniżenia poziomu naukowego kształcenia nauczycieli szkół elementarnych. Dał plastyczny obraz reakcyjnej polityki oświatowej caratu, a zwłaszcza czołowego jej reprezentanta, kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego, Pawła Muchanowa, w stosunku do oświaty ludu.

Baza źródłowa, na której Artymiak oparł swe studia nad dziejami szkolnictwa elementarnego, jest bogata i szeroka, a przy tym dotąd w niewielkim stopniu zbadana i wykorzystana. Są to najczęściej akta poszczególnych szkół, w których przeważają materiały dotyczące zabezpieczenia bytu materialnego szkoły i nauczyciela. Pozwoliło to autorowi przedstawić losy szkolnictwa elementarnego w sposób żywy, ukazać, jaki był do niego stosunek lokalnych czynników: dziedzica, plebana, urzędników administracji rządowej, rodziców i uczniów; prześledzić, jak pozornie drobne trudności piętrząc się, dezorganizowały działalność oświatową szkoły, jak wpływały na poziom nauczania, a niejednokrotnie były przyczyną likwidacji szkoły. Kreśląc obraz stosunków społeczno-ekonomicznych, w jakich działały szkoły elementarne w obwodzie kieleckim i olkuskim, autor przedstawił warunki i atmosferę pracy nauczyciela, jego funkcję i pozycję społeczną, ukazując w ten sposób rolę i zasługi szkoły elementarnej na polu krzewienia oświaty ludu.

Rozprawa Artymiaka jest typowym przykładem szczegółowego studium regionalnego. Nasuwa się tu jednak pytanie, czy w pracach badawczych tego typu autor powinien szczegółowo omówić stan badań ogólnego problemu, w którego ramach mieści się jego studium, czy też ograniczyć się tylko do naszkicowania spraw ogólnych, bezpośrednio związanych z podejmowaną przez niego problematyką? Artymiak zrezygnował ze szczegółowego omawiania stanu badań nad szkolnictwem elementarnym w Królestwie Polskim w XIX w. i postąpił słusznie, w ten sposób bowiem uniknął referowania spraw znanych, a skoncentrował się na przedstawieniu własnych wyników badań. Jednakże należy zwrócić uwagę na fakt, iż w swojej rozprawie, opierając się niemal wyłącznie na materiałach archiwalnych, nie skorzystał w dostatecznym stopniu z szeregu źródeł drukowanych (np.: *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*, *Instrukcja dla nauczycieli szkół początkowych z 1817 r.*, *Roczniki instytucji religijnych i edukacyjnych w Kró-*

lestwie Polskim) i opracowań (J. Kucharzewskiego, J. Enderówny, a z nowszych J. Dobrzańskiego, R. Gerbera, E. Podgórskiej), które bez wątpienia odbiłyby się korzystnie na konstrukcji pracy oraz pozwoliłyby na porównanie losów szkolnictwa w obwodzie kieleckim i olkuskim z innymi rejonami kraju i uściślić pewne uogólnienia.

Dodać należy, że autor również nie dotarł do wielu źródeł archiwalnych. Badania swoje oparł niemal wyłącznie na materiałach źródłowych przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Kielcach, uzupełniając je materiałami Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (3 pozycje) i materiałami Archiwum Państwowego w Radomiu (3 pozycje). Tymczasem w archiwum w Radomiu są akta do kilkunastu szkół elementarnych, leżących w obrębie obwodu olkuskiego, których autor nie wyzyskał. Są tam między innymi akta szkoły elementarnej w Będzinie, Cynkowie, Czeladzi, Dąbrowie, Gniazdowie, Gołonogu, Grodźcu, Janowie, Kozięgłowach, Mrzygłodzie, Olsztynie, Porębie i Złotym Potoku. Zapewne również wiele cennego materiału znalazłby autor w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, w którym w kilku woluminach zebrane są akta dotyczące szkół elementarnych, oraz w zespole Rady Stanu Królestwa Polskiego, w którym zachowały się roczne i kwartalne sprawozdania KR WRiOP z lat 1816—1829 i 1860—1862, a także raport z działań kuratora Okręgu Naukowego Warszawskiego z roku szkolnego 1839/40, opublikowany przez J. Dobrzańskiego.

Mniej więcej jednakowy typ materiału źródłowego, na którym oparł autor swoje rozważania, spowodował, że obraz losów szkolnictwa elementarnego został nieco skrzywiony. Zbyt słabo ukazana została działalność dydaktyczna szkół, a także nie został pokazany rozwój liczebny szkolnictwa w latach 1817—1821 i w okresie popowstaniowym. Należy nadmienić, że wbrew sugestiom autora szkolnictwo elementarne w obwodzie kieleckim i olkuskim w czasach późniejszych, muchanowskich, nie załamało się. Z liczby istniejących w 1838 r. 61 szkół do 1860 r. przetrwało 57. Upadły zatem zaledwie 4 szkoły (Por. R. Gerber, *Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym*, [w:] *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, t. III, Wrocław 1960, s. 71—74). Poza tym dodać należy, że do schematu hierarchii zwierzchności szkolnej (s. 26) autor nie wprowadził dozoru obwodowego i wojewódzkiego, a w schemacie drugim (s. 109) pominął Radę Wychowania Publicznego, która była najwyższą zwierzchnością szkolną.

Rozprawa Artymiaka, mimo tych kilku uwag krytycznych, jest bez wątpienia pozycją cenną, wnoszącą wiele materiału i posuwającą naprzód naszą wiedzę o dziejach szkolnictwa elementarnego w Polsce w XIX w.

Karol Poznański